

Terveysvalistus on joukkoviestintään tukeutuvaa terveyskasvatusta. Sitä viritellään journalismin, mainonnan, valistusaineistojen ja kampanjoiden avulla.

Artikkeli käsittelee terveysvalistuksen arvomaailmaa ja ihmiskuvaa valistuksen vastaanottajien tulkintojen kannalta. Kirjoitus perustuu Pauliina Aarvan väitöskirjatutkimukseen, jossa on selvitetty, mitä terveysjulisteiden vastaanottotapojen perusteella voidaan päätellä vallitsevasta terveysvalistuksen kulttuurista.

PAULIINA AARVA

Terveysvalistuksen nykykulttuuri

''Afrikkalaisessa kylässä esitettiin propagandaelokuvaa, jonka tarkoituksena oli konkreettisin esimerkein opettaa hygienian alkeita. Esityksen jälkeen katsojilta kysyttiin, mitä he näkivät. Yksimielinen vastaus kuului: 'Kananpojan!' Uudelleenkatselu todisti, että toden totta, noin yhden sekunnin ajan eräässä otoksessa kuvan oikeassa alalaidassa tepasteli kananpoika.''' (Sihvonen 1988, 184)

Usko siihen, että terveysvalistus vaikuttaa vastaanottajiin, kuuluu erottamattomasti valistustoiminnan ajatukseen. Joukkoviestintä, koulutus ja taidekin ovat kaikki tajunnallisen aineksen tietoista tai tiedostamatonta siirtämistä ihmisiltä toisille. Kullakin näistä viestinnän lajeista on omat erityispiirteensä, mutta yhdessäkään niistä tajunnansiirto ei tapahdu ajatussivallön mekaanisena siirtymisenä, vaan inhimillisen tulkinnan kautta.

Kun alussa esitetyn esimerkin afrikkalaiskatsojien mieleen jäi hygieniafilmiä päällimmäisenä kananpoika, sillä täytyy olla tietty merkitys juuri tuossa yhteisössä ja tuossa katsomistilanteessa. Modernin viestintäyhteiskunnan jäsenenä meidän on vaikea käsittää katsojien tulkintaa. Esimerkki tuntuu meistä korkeintaan huvittavalta.

Omassa kulttuurissamme on kuitenkin lukematon määrä samantyyppisiä ilmiöitä. Emme vain tule kiinnittäneeksi niihin huomiota, koska itse olemme osa tuota kulttuuria, tavaksi tullutta viestinnän tulkintajärjestelmää.

Terveys on rauhan ohella suomalaisten arvostuksissa tärkeimmiksi koettuja asioita. (Suhonen 1988) Saattaa kuitenkin olla, että arvostus ilmenee enemmänkin puheen kuin käyttäytymisen tasolla. Terveys on silti kulttuurissamme arvohierarkian kärkipäässä. Tähän liittyyne myös se, että

myös terveyskasvatusta pidetään väestön keskuudessa tarpeellisena (Lambert 1991, 45), vaikka monissa asiantuntijapiireissä toimintaa onkin kritisoitu varsin voimakkaasti. (Aiheesta tarkemmin ks. Aarva 1991a)

Ideologia ja kulttuuri

Tässä kirjoituksessa kuvataan terveysvalistuksen nykykulttuuria ja sen ideologista eli arvottavaa puolta esimerkkinä terveysjulisteet ja niiden vastaanotto.

Ideologialla tarkoitetaan tietylle ryhmälle ominaista käsitystapojen, uskomusten ja arvojen järjestelmää. Ideologia voidaan ymmärtää myös superstruktuuriksi eli kaikkea yhteisön elämää määrääväksi systeemiksi. Puhutaan ideologioista eri ihmisryhmien maailmankuvina. (Larrain 1982)

Terveysvalistus kuten muukin viestintä on aina arvottavaa eli ideologista, vaikka olemmekin harvoin tietoista tästä ajatustapoihin vaikuttavasta "salatusta" otteesta. Lähtökohtana valistuksessa on näkemys terveydestä tavoiteltavana, joskaan ei elämän ainoana arvokkaana asiana. Valistusviestit sisältävät usein myös muita kuin välittömästi terveyteen liittyviä arvoja.

Terveysvalistuksessa ideologinen aines toimii valistuksen tuotannon ja vastaanoton "väliaineena" eri tavoin eri ryhmien tulkitsemana. (vrt. Voloshinov 1990, 28-29) Tämän vuoksi valistuksen ideologisuus voidaan tulkita varsin eri tavoin sen mukaan, kuka on tulkitsija. Näin siis sama viesti on mahdollista hahmottaa ideologisesti vastakaisillakin tavoilla.

Thompson (1990, 162, 307) tiivistää joukko-
viestinnän kulttuuri-ideologisen analyysin sellaiseksi tutkimukseksi, jossa tarkastelun kohteena ovat sanomien, kuten esimerkiksi terveysjulistaiden

- 1) tuotannon ja levittämisen sosiaalishistoria
- 2) formalistinen rakenteiden tutkimus ja
- 3) vastaanotto, omaksuminen ja tulkinta.

Artikkelissani huomion kohteena on vastaanotto. Kuvattavat terveysvalistuksen ideologiset piirteet perustuvat viiden tyypillisen terveysjulisteen vastaanottotapojen tutkimukseen, jossa 120 nuorelle ja keski-ikäiselle tamperelaiselle tehtiin erilaisten tulkintatapojen selvittämiseksi teemahaastattelu. Tutkimusaineistosta tiivistettiin terveysvalistuksen erilaisia kulttuurisia vyöhykkeitä, joista on paikannettavissa valistavien kuvien ihmisille välittämää ajatussisältöä. (Tutkimusaineistosta, teoriasta ja metodista tarkemmin ks. Aarva 1991b)

Kulttuurin ymmärretään tässä jäsentyvän eräänlaiseksi kielten ja sääntöjärjestelmien systeemiksi. Jokainen kulttuuri luo oman metakielensä eli oman sääntöjen kokonaisuuden, jolla se kommunikoi ja määrittelee käyttämänsä kommunikointitavat. Se vertaa muita kieliä ja kommunikointitapoja omaan kielioppiinsa, sulkee jotakin kulttuurinsa ulkopuolelle ja ottaa ehkä piiriinsä jotakin uutta tai takaisin jotakin aiemmin ulkopuolelleen sulkemaansa. Kulttuurin rajat ovat liikkuvat, vaikka ydin pysyy ehkä pitkäänkin samana. Rajojen uudelleen määrittely synnyttää uutta kulttuuria. (Lotman 1981, 1982, ja 1987)

Rajat muuttuvat

Tällaisten kulttuurin vyöhykkeiden rajat ovat muuttuvat, koska niihin kohdistuu koko ajan myös ulkoisia paineita, jotka rajoittavat ja muuttavat niitä. Siksi käsitteeseen vallitsevasta kulttuurista liittyvät myös vastakulttuurin ja vaihtoehdoisen kulttuurin käsitteet. Nämä kulttuurin muodot paljastavat piirteitä siitä, mitä vallitsevan kulttuurin on käytännössä ollut muokattava ja valvottava. (Williams 1988, 130)

Kulttuurisen prosessin on Williamsin (1988, 131) mukaan sisällettävä aina tavalla tai toisella myös sen ulkopuolella tai sen laitamilla olevien voimien panos. Näin vallitseva kulttuuri sekä tuottaa että rajoittaa oman vastakulttuurinsa muotoja.

Tällainen käsitys kulttuurista on varsin lähellä edellä esitettyä ideologian käsitettä, jossa kiinnitetään huomiota viestinnän arvottaviin merkityksiin. Tällä tavoin ymmärrettynä ideologia "ajatellun systeeminä" ei sijoitu vain tietoisuuteen, vaan myös merkkeihin, kuten puheeseen, kuviin tai eleviestintään. Seuraavassa kuvataan terveysvalistuksen nykykulttuuria ja sen ideologisia piirteitä sen perusteella, mitä esimerkkikatsojat puhuivat tutkitaista terveysjulisteista. (tarkemmin ks. Aarva 1991b)

Toimivuus, virittävyys vai saarnaaminen

Terveysjulisteita tulkittaessa tutkimuksen haastatellut puhuivat kuvien tyylistä ja sävystä ja niiden henkilöahhoista. Puheen perusteella tiivistyi kolme erilaista terveysvalistuskulttuurin vyöhykettä. Näissä ilmenevät erilaiset tavat suhtautua terveysvalistukseen:

1) **Toimivuuden kulttuuri.** Se merkitsee sitä, että haluttava terveysvalistus on iskevää ja tehokasta, mutta nämä samat valistuksen ominaisuudet voidaan tulkita myös pelottavuutensa vuoksi torjuttaviksi. Tämän kulttuurin ihmiskuvaa värittää käsitys ihmisestä hyveellisenä olentona, mikä voidaan ymmärtää myönteisesti kunnollisuudeksi ja kielteisesti rajoittuneisuudeksi.

2) **Virittävän monipuolisuuden kulttuuri.** Sen hengessä välittyvä näkemys monimuotoisesta ja moniarvoisesta valistuksesta vastaanottajille uusia vaihtoehtoja ja virityksiä tarjoavana myönteissävyisenä toimintana. Tämän kulttuurin ihmiskuvaa värittää käsitys ihmisestä muuttavana, avoimena ja hallitun rentona olentona.

3) **Saarnaavan turhuuden kulttuuri.** Sen hengessä välittyvä näkemys valistuksesta uhkailemisena, johon liittyy kielteistä moralistista otetta. Ihmiskuvaa tässä kulttuurissa värittää käsitys ihmisestä passiivisena, kireänä ja epäaitona olentona.

Voidaan ajatella, että näissä kulttuurisissa vyöhykkeissä ilmenevät terveysvalistuksen vastaanototapoihin yhdistyvät ideologiset piirteet. Nämä kuvataan seuraavassa sekä **vallitsevan ideologian** että **vastaideologian** näkökulmasta ja lisäksi kahdesta ääri näkökulmasta: myönteissävyisestä ja kriittisestä.

Kunnollinen, mutta rajoittunut

Terveysvalistuksen vallitsevan ideologian välittämä elämäntavan arvottava puoli tiivistyy myönteissävyisesti tulkittuna luontohenkiseen, aktiiviseen, hyveelliseen ja terveelliseen elämäntyyliin eli **kunnollisuuden** ideologiaan. Sen ajattelutavan mukaan iloiset, reippaat, tupakoimattomat ja raittiit nuoret ulkoilevat suomalaisessa luonnossa kunnollisina ja hyvännäköisinä. He ovat siistejä ja sosiaalisia. Vanhat jaksavat liikkua paljon, syövät terveellisesti ja elävät pitkään.

Kriittisesti tulkittuna nykyinen terveysvalistus on mahdollista nähdä suorituksia ja ulkonäköä painottavana **rajoittuneisuuden** ideologiana, jonka mukaan teennäiset, ylipirteät mainosmaisen raikkaat ihmiset eivät sorru tupakointiin, alkoholinjuontiin tai television tuijottamiseen, vaan harrastavat eliittiruuhilua merkkivaatteissa ja kuvittelevat olevansa parempia kuin muut ihmiset.

Vapaa, mutta rappiollinen

Terveysvalistuksen vastaideologia puolestaan tiivistyy myönteisesti tulkittuna **vapauden** aatteen eli kaupunkimaiseen, rentoon ja nautiskelemaan elämäntyyliin, jossa on kolme päättähtä: — suttuinen, mutta hauska ja rento, tupakalle, alkoholille, naisille ja hyvälle ruualla perso Uno Turhapuron muunnos — tupakoiva, kaunis ja urheilullinen mainosten malli — fiksu ja varakas "sikäriportaan vaari" tai lep-poisa mummo.

Kielteisesti tulkittuna terveysvalistuksen vastaideologia yhdistyy kaupunkimaiseen, laiskottelemaan, voimattomaan, kireään, apaattiseen ja suttuiseen elämäntyyliin, jota voi nimittää **rappion** maailmaksi. Kuvaava sille on ajattelu, jonka mukaan veltot keski-ikäiset möhömahat ryyppäävät savuisissa kapakoissa tai makaavat raihnaissina sohvalla lenkkimakkaran voimalla televisiota tuijottaen. Lapset mutustavat kalpeina perunalastuja ja hörppivät kireistä videoruudun ääressä, nuorisovetelehti kireäilmeisenä ja myrtyneenä niittäkeissään kadunkulmissa röökiä vedellen ja raihnaiset vanhuset laahustavat masentuneina kepeineen.

Näistä valistusideologian myönteinen vyöhyke, kunnollisuuden arvostus, saattaa esiintyä varsin puhtaana joissakin terveyskasvatuksen tueksi tuotetuissa julisteissa ja muussa terveyskasvatustuotteissa, jossa ihanteena on luontohenkinen, aktiivinen, hyveellinen ja terveellinen elämäntyyli. Luultavaa kuitenkin on, että myös mainonnassa, jossa terveellisyys teemaa käytetään nykyisin varsin usein hyväksi silloinkin, kun mainostettava tuote ei mitenkään liity terveyteen, näkyy tällainen arvotus.

Vallitsevaa ideologiaa kritisoiva puoli, rajoittuneisuuden arvostelu, näkyy etenkin tiedotusvälineissä terveysintoilun arvosteluna (vrt. Aarva

1991a). Symbolisella tasolla tällaisella kritiikillä saattaa esimerkiksi nuorisokulttuurissa olla merkitystä erottautumisessa keski-ikäisten siististä valtakulttuurista. Tällöin kritiikki ei niinkään kohdistu itse terveyteen ja terveellisyyteen kuin nuorten tulkitsemaan aikuiskulttuurin teennäisyyteen. (vrt. Karisto 1989, 9).

Uuno Turhapuro antivalistajana

Terveysvalistuksen vastaideologian myönteinen vyöhyke, vapauden ihanne, puolestaan ilmenee esimerkiksi Uuno Turhapuro -elokuvissa, joissa rento holtittomuus on hyve ja terveellisyyden näkökulma on irrelevanttia. Se ilmenee myös terveellisyysarvon selkeänä kieltämisenä mm. sellaisissa populaarikulttuurin tuotteissa kuin Freud, Marx, Engels & Jung -yhtyeen sanoituksissa, joissa esimerkiksi humalassa ja krapulassa oloa kuvataan intensiivisellä lämmöllä.

Toisaalta vastaideologista sävyä on myös terveyden kannalta haitallisten tuotteiden mainonnassa, erityisesti tupakka- ja alkoholimainonnassa. Vaikka se Suomessa onkin kiellettyä, tällainen "upea nainen auton nokalla vetämässä röökkiä" -mielikuvien kaava näyttää pysyneen ajattelumallina. Tämä viittaa tupakkamainonnan pitkäaikaisvaikutuksiin mielipideilmaston tasolla ja siihen, että mainontakiellosta huolimatta tupakkamainoksia edelleenkin nähdään.

Kolmanneksi terveystalituksen vastaideologia näkyy myönteissävyisenä arkipuheessa tarinoina ja kertomuksina, joita esitetään epäterveellisten tottumusten puolusteluksi ja selittelyksi, esimerkiksi sellaisina, joissa kerrotaan "sedästä, joka poltti tupakkaa kaksi askia päivässä ja eli 90-vuotiaaksi". Vastaideologian kritisoiva puoli, rappingin painottaminen, on havaittavissa arkipuheessa sellaisessa kuluttavan elämäntavan mitoitettavassa, jonka tarkoitus on perustella terveellisyysyrkiminen ainoaksi oikeaksi ihanteeksi. Symbolisella tasolla tällaisella kritiikillä saattaa olla merkitystä esimerkiksi sellaisessa "aikuiskulttuurissa", jossa terveellisyysperustelua käytetään hyvinvoivien keski-ikäisten todellisen tai oletetun voimantunnon pönkittäjänä.

Koska kulttuurien rajat muuttuvat koko ajan, on mahdollista että terveystalituksessa alkavat

yleistyä kunnollisuuden painotusten ohella hallitun rentouden ihanteet, virittävä moniarvoisuus. Myös uuspelottelevuus saattaa muuttaa viime vuosikymmenen myönteisen valistuksen dogmia.

LÄHTEET

Aarva P. 1991a. Terveystalituksen kritiikki 1980-luvulla. Alkoholipolitiikka 1991;56(3):199-210.

Aarva P. 1991b. Terveystalituksen kuvia ja mielikuvia. Tutkimus terveystalusteiden vastaanotosta. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 328. Tampere. Väitöskirja. Karisto A. 1989. Sex & drugs & rock n roll. Status 1989;(2):6-12.

Lambert . 1991. Mielipiteitä STH:n ilmoituskampanjasta: aiheet tärkeitä, tietoa tarvitaan. Dialogi 1991;(2):44-45. Larrain J. 1982. The concept of ideology. London: Hutchinson.

Lotman JM. 1981. Tekst v tekste. Trudy po znakovym sistemam 1981;14:3-18.

Lotman JM. 1982. Tipologija kultury vzaimnoe vozdeistvije kultur. Ot redaktzii. Trudy po znakovym sistemam 1982;15:3-9.

Lotman J. 1987. Historia ja semiotiikka. Esitelmä Helsingin yliopistossa 4.6.1987. Esitelmästä suomennettu tiivistelmä Suomen Semiotiikan Seuran jäsentiedotteessa nro 23/16.12.1987.

Sihvonen J (1988) Liekehtivät nalleverhot. Esseitä televisio- ja elokuvakasvatuksesta. Helsinki: Like kustannus.

Suhonen P. 1988. Suomalaisen arvot ja politiikka. Porvoo: WSOY.

Thompson, John B. 1990. Ideology and Modern Culture. Critical Social Theory in the Era of Mass Communication. Stanford University Press. Stanford.

Williams R. 1988. Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus. Jyväskylä: Gummerus.

Voloshinov VN. 1990. Kielen dialogisuus. Tampere: Vastapaino.